

Oživení klasického nástroje uspořádání prostoru?

Jürgen Deiters

Koncepce střediskové soustavy je ve starých spolkových zemích překonaná...

Koncepce střediskové soustavy, která byla kdysi důležitým plánovacím nástrojem vytváření rovnocenných životních podmínek ve venkovském prostoru, v poslední době značně ztratila na významu. V současné práci představuje středisková síť jen pokračování dochovaných sídelních struktur. Do popředí se dostaly v osmdesátých letech nástroje rozvoje území, které preferují ekologické přístupy v rámci zemského a regionálního plánování.

...ale v nových spolkových zemích je značně vysoce hodnocena

V souvislosti s uplatněním právních předpisů, způsobů organizace a konceptů prostorového uspořádání v nových spolkových zemích a s jejich aplikací v zemském a regionálním plánování došlo k oživení využití střediskových systémů. Přispělo k tomu především utváření prostorové struktury, která se na části území východního Německa velmi liší od starých spolkových zemí; zde např. o mimořádně řídké osídlení rozlehlých oblastí severně a východně od Berlína, výrazné rozdíly mezi městem a venkovem a nedostatečné vybavení malých a středně velkých měst.

'Sítě měst' - alternativa nebo doplněk střediskové soustavy?

Podle E. H. Rittera dochází za současných změn podmínek prostorového rozvoje v Evropě také "v uspořádání německých měst k novému rozdělení rolí; jejich zavedení hierarchie už neplatí." Města a obce se pokoušejí "ve funkční dělbě spolupráce ...uplatnit své specifické výhody a přednosti". Politika prostorového uspořádání respektuje tento vývoj v souvislosti s novým rozvojovým nástrojem - sítěmi měst". V současné době existují velmi rozdílné názory na to, zda koncepce sítě měst narušuje nebo spíše podporuje klasické uspořádání hierarchie středisek (vytváření nových prostorových nerovností), nebo naopak, zda střediskový systém podporuje případně omezuje žádoucí součinnost obcí v regionální úrovni.

Systém střediskových obcí není univerzálním konceptem struktury osídlení.

Hodnocení obecně známých konceptů a metodických slabín politiky střediskových obcí a většinou opomíjených nedostatků modelu střediskové soustavy vede nutně k závěru, že střediskový systém, jako univerzální koncept struktury osídlení, je už zastaralý. Není s to zajistit základní potřeby venkovských regionů, a nevyhovuje současné struktuře center v aglomeracích. Princip střediskových obcí je možné v prostorovém plánování uplatnit jen v případě, pokud pro něj budou vypracovány strukturálně přizpůsobené koncepty a nástroje.

1. Nedostatky z hlediska koncepce a metody plánování

1.1. Jako koncept prostorového plánování soustava středisek nevyhovuje

Střediskové obce - státní sociální úkol prostorového plánování.

Rámcová legislativa počítala původně s vymezením a podporou obcí střediskového významu jen ve venkovských oblastech a územích, které ve srovnání se spolkovým průměrem značně zaostávaly; v těchto oblastech měla být v přijatelné vzdálenosti od bydliště obyvatelstva realizována infrastruktura, která by pomohla vytvořit rovnocenné životní podmínky. Zabezpečení vyváženého vzdělávacího, kulturního a administrativního vybavení, odpovídajícího minimálním standardům, tak bylo povýšeno na státní sociální úkol prostorového plánování.

...a co s tím udělaly spolkové země? Ztratily ze zřetele nutnost stanovení cílů.

Země se nicméně dostaly nad tento užší legislativní rámec tím, že hierarchickou soustavu střediskových obcí vymezovaly plošně. Doporučení Ministerské konference o prostorovém uspořádání (MKRO), týkající se sjednocení kritérií výběru a vymezení střediskových obcí a jejich spádových oblastí, však nemohlo zabránit současné praxi

zemského a regionálního plánování v nejednotném používání třístupňových nebo čtyřstupňových střediskových soustav a nejrůznějších druhů, resp. názvů středisek. Zemské plánování tím nesplnilo svou úlohu v prostorovém plánování.

Snaha aplikovat střediskovou soustavu v aglomeracích ztroskotala.

Pokus stanovení střediskových obcí v zázemí jádrových měst aglomerací ztroskotala, jak se ukázalo na nesmyslném hierarchickém odstupňování středisek, která v silně urbanizovaném území neměla své spádové obvody a svá vybavení využívala hlavně pro své obyvatele. Mimoto se při zemském plánování ukázalo, že odlehčovací centra, na která zákon o prostorovém uspořádání pamatuje jako na rozvojová těžiště, která mají zachytit příliv obyvatelstva a pracovních příležitostí do aglomerace, bude nutno zahrnout do střediskového systému, i když obě funkce - zásobování aglomerovaného území zbožím ze střediska na jedné straně a odlehčení jádrovým městům od dalšího růstu bytů a pracovních příležitostí na druhé straně - často nelze sloučit.

Středisková soustava je příliš strnulá, než aby v ní bylo možno realizovat strukturální změny.

Přísně hierarchická víceúrovňová středisková soustava s příslušnými spádovými obvody nevyhovuje již dnešním požadavkům na zásobování a nárokům konzumentů. Změny orientace v usídlování soukromých a veřejných služeb a rozvoj soukromé motorizace vytvořily předpoklady k tomu, že spotřebitelé i v méně urbanizovaných oblastech nakupují ve více střediscích. Takto vzniklé změny ve skladbě středisek buď vůbec nebyly v zemském plánování brány v úvahu, nebo byly z hlediska aktualizace dochovaných střediskových soustav považovány za bezvýznamné. A zatím se už zcela upustilo od nového vymezení spádových oblastí.

Chybnému rozvoji osídlení a nedostatečnému zásobování regionu se nepodařilo zabránit.

Politika vytváření střediskových obcí není dostatečně výkonná. Spojení zemského, resp. regionálního plánování s působností příslušného resortu na jedné straně a s komunálním plánováním na druhé straně je příliš slabé. Chybnému vývoji struktury osídlení v aglomeracích nebylo možno zabránit, stejně jako zhoršujícímu se nedostatečnému zásobování obyvatel v řídce osídlených venkovských oblastech. Prostorové uspořádání a zemské plánování dokonce ještě zhoršily funkci středisek venkovských spádových obvodů tím, že zařízení veřejné infrastruktury a velkoplošná nákupní střediska byla přednostně budována ve středně velkých střediscích, kterým se začátkem sedmdesátých let přiznával značně velký význam v zásobování obyvatelstva.

Problémy s modelem "decentralizované koncentrace".

Při rozvoji osídlení podle modelu "decentralizované koncentrace", je koncept střediskové soustavy dvousečným nástrojem. Soustředování občanských zařízení a průmyslových podniků mimo velké aglomerace, do vhodných malých a středně velkých měst, je vedeno mj. snahou rozvíjet v zaostalejších regionech urbánní a aglomerační výhody. Přitom se však snadno zapomíná, že velkoprostorovou decentralizaci v rámci soustavy měst je možno docílit pouze "za cenu" soustředění obytných a výrobních ploch v lokálních střediscích, což pak vede v případě drobných nestřediskových obcí k jejich stagnaci.

Koncepce střediskové soustavy je vzhledem k požadavkům regionální hospodářské politiky překonána.

Požadavek regionální hospodářské politiky vytvořit síť lokalit pro umístění investic zcela přesahuje možnosti koncepce střediskové soustavy, která je založena na modelu hierarchicky uspořádaného občanského vybavení, a nikoliv na teorii regionálního rozvoje (pólů růstu). Možnost propojení koncepce střediskové soustavy a rozsáhlého programu hospodářského vývoje regionu, založeného na politice růstu rozvojových pólů, je jen zdánlivá.

Rozšířit hierarchii měst "směrem nahoru"?

Zemské plánování už nemůže nadále zanedbávat rozdíly ve významu a prolínání

vztahů mezi velkými městy, která byla doposud jednotně vymezována jako hierarchicky nejvyšší střediska, poněvadž nový model struktury osídlení v prostorovém rozvoji Německa implikuje rozšíření hierarchie měst "směrem nahoru" ¹⁾.

1.2 Normativní aspekty modelu střediskových obcí jsou zanedbávány

Christallerův "tržní princip" (K = 3) - prostorově optimální zásobování.

Základem koncepce střediskové soustavy je model Waltera Christallera, podle něhož hierarchicky uspořádaná soustava středisek zajišťuje optimální zásobování obyvatelstva rozptýleného v daném území. "Optimální" zde znamená, že různé střediskové funkce jsou soustředěny v minimálním počtu obcí, popř. stanoví tak, aby cesty obyvatel za vybavením nebo službami byly co nejkratší. Právě těmto podmínkám odpovídá Christallerův systém středisek, uspořádaných podle "zásobovacího, resp. tržního principu" (s pořádacím faktorem $K = 3$).

Z hlediska prostorového uspořádání byl preferován "rozlišovací, resp. správní princip" (K = 7).

Při sledování "spravedlivého" a zároveň ekonomicky účinného rozmístění zásobovacích vybavení by musela politika prostorového uspořádání usilovat o uskutečnění výše uvedeného zásobovacího (tržního) principu. Místo toho však dala přednost - pravděpodobně z důvodu přizpůsobení se "tlakům" politicko-správního členění - Christallerovu "rozlišovacímu, resp. správnímu principu" (sít K7), přestože byl původně považován za "politický" princip uspořádání, který je však hospodářsky neúčelný.

Při $K = 7$ jsou funkce zásobování vyššího řádu soustředěny jen do několika málo středisek.

G. Stiens připomněl, že kořeny uplatňování tohoto "mocenského principu" v prostorovém plánování sahají až do dob nacismu, kdy byly podle Christallerova modelu připravovány plány nového osídlení okupovaných území na východě. Z dnešního pohledu je třeba Christallerovu síť K7, stejně jako jeho síť K3 a K4 (tzv. dopravní princip) zdůvodnit ekonomicky, popř. z hlediska prostorové struktury. K7 se od těchto sítí liší v podstatě tím, že zásobovací funkce vyššího řádu jsou soustředěny jen do několika málo středisek (do jednoho ze sedmi), čímž

nadprůměrně rostou vzdálenosti cest za výp soustav měst, který také ekonomicky bavením (ve srovnání se sítí K3 o více objasnila. Hierarchie center vybavení byla prokázána také uvnitř měst, i když nová šetření tuto hypotézu už nepotvrzují.

Politika střediskové soustavy má tendenci konzervovat strukturu osídlení.

Výrazné odstupňování středisek (vyšší hodnota K) je charakteristická pro řídko osídlené, ekonomicky slabší oblasti, zatímco hustěji osídlené, rozvinuté oblasti vykazují většinou nevýrazné odstupňování (nižší hodnota K). Spolkové země prosazující střediskovou soustavu by tedy měly sledovat vyrovňování těchto strukturálních rozdílů. Pokud jde o hierarchii středisek, je třeba uvědomit, že logika této organizace soustavy měst vyplývá z předpokladů jejího chování, jež jsou stěžejí slučitelné s reálnými zkušenostmi. Při výběru lokality pro prodejní nebo podnik služeb je totiž obtížné odhadnout jejich očekávaný podíl na trhu, zájímáme-li se však na rozmístění středisek v německých zemích, zjistíme - zejména u obchodu - chování spotřebitelů v konkurenčním prostředí.

Normativnímu hledisku modelu střediskové soustavy, tj. jeho odpovídajícím kritériím, zřejmě nebyla v prostorovém plánování věnována náležitá pozornost. Vnucuje se otázka, zda může být úspěšným konceptem prostorového uspořádání, jehož teoretický základ vykazuje nepřehlédnutelné nedostatky.

2. Nedostatky základní teorie středisek. Základní teorém - hierarchie středisek.

Christallerova teorie střediskové soustavy - přesněji jeho "systém střediskových funkcí" - který je zjednodušeným modelem vzájemných nabídky a poptávky v daném prostoru, která se projevuje ve snaze spotřebitelů minimalizovat čas a námahu vynaloženou na nákup.

Hypotézy jsou ekonomicky nepravděpodobné.

Již s ohledem na naše každodenní zkušenosti musíme tyto hypotézy odmítnout; jsou v rozporu se zásadou hospodárnosti cesty za nákupem, která se projevuje ve snaze spotřebitelů minimalizovat čas a námahu vynaloženou na nákup.

Výhody spojování nákupů.

Opírá se o tyto předpoklady:
* Čím větší je vzdálenost dosahu střediskové funkce, tím menší je počet lokalit (středisek), které tuto funkci nabízejí.
* Každé větší středisko disponuje všemi střediskovými funkcemi, které vykonávají menší střediska, a mimoto disponuje funkcemi, které jsou pro jeho velikostní kategorii typické.

Hierarchie byla uznána jako základní organizační princip soustav měst ...

Existence velikostních kategorií středisek, vyjadřující hierarchii měst z hlediska jejich zásobovacích kapacit, je odvozena empiricky. Je nepopíratelnou zásluhou neoklasické teorie středisek, že tuto hierarchii "uznala" jako základní organizační pr

Při hodnocení chování spotřebitelů jsou zanedbávány specifické rozdíly mezi sociálními skupinami.

Další slabinou klasické teorie střediskové soustavy je, že při odhadu chování spotřebitelů jsou zásadně zanedbávány specifické rozdíly mezi sociálními skupinami. Projevuje se to především tím, že různí spotřebitelé nekupují stejné zboží; jejich výběr se individuálně řídí různou "užitnou hodnotou", kterou mu v souladu se svým společenským statutem přikládají, což je spojeno s určitým způsobem nákupu, případně volbou druhu navštívené prodejny (spotřeba jako symbol společenského postavení).

Nerespektovat mikroekonomická hlediska chování?

Aby se zabránilo nezdaru teorie středisek v důsledku vlastních rozporů, bylo navrženo upustit od požadavku analýzy mikroekonomického chování spotřebitelů; rozbor se omezil jen na nákupní chování jako na hromadný jev. Předpokládané chování spotřebitelů pak probíhá následovně (hypotéza A):
Všichni spotřebitelé nakupují vždy v nejbližším středisku.

Gravitace maloobchodu - dobré přizpůsobení modelu, avšak málo "vysvětlení".

Tato formulace "uvolňuje" výše uvedenou domněnku o působnosti nejbližšího střediska do té míry, že nyní není v rozporu ani s překrýváním spádových oblastí zákazníků (v důsledku usměrnění nákupu ve více střediscích). Pro dostatečně velká množství zákazníků je toto vzájemné prolínání trhů možno poměrně dobře znázornit na gravitačních modelech; jejich výpověď však výše uváděnou zásadu v jednotlivých případech osvětluje nedostatečně. Především přitom zůstává otevřená, jakým způsobem určuje nákup více druhů zboží při jedné cestě (za nákupem) prostorové rozdělení a hierarchické uspořádání nákupních středisek.

Výhody spojování nákupů a přitažlivost nákupních center.

Při vysvětlení významu hierarchií měst pro jejich zázemí jde o základní otázku, poněvadž využívání výhod vyplývajících ze spojování více nákupů při jedné jízdě nebo pochůzce je zcela běžné. Z hlediska žádoucí úspory času jsou tyto nákupní řetězce dokonce žádoucí. Z toho mají prospěch především velká nákupní centra, a to tím větší, čím větší je jejich rozmanitost vybavení a soustředění obchodů. To snižuje atraktivnost menších středisek s menšími možnostmi spojování

nákupů; proto spotřebitelé, přijíždějící z okolí, tato drobnější střediska často míjejí.

Různá četnost nákupů - klíč k pochopení seskupování maloobchodu.

Výše uvedený jednoduchý příklad dvou středisek (A a B) a se dvěma druhy zboží, navozuje otázku, proč spotřebitelé, kteří nakupují oba druhy zboží zároveň, když už přijeli za nákupem do střediska A (vyššího řádu), někdy koupí zboží 1 také ve středisku B (nižšího řádu). Vysvětlení je prosté a spočívá v tom, že četnost nákupu obou uvedených druhů zboží je různá. R. W. Bacon ve zdůvodnění své "teorie prostorového chování spotřebitelů" poukázal na to, že tato hypotéza je klíčem k porozumění aglomeračním efektům v maloobchodě a hierarchické organizaci nákupních center.

2.2 Hierarchie středisek a chování podnikatelů

Základní předpoklady neodpovídají skutečnosti.

Předpoklady o chování podnikatelů, které jsme museli přijmout v souvislosti s vysvětlením (a prognózou) hierarchií měst, založené na klasické teorii středisek, jsou stejně tak vzdálené skutečnosti jako předpoklady týkající se chování spotřebitelů:

- (3) Podniky nabízejí vždy jen jeden druh zboží. Pokud existují oblasti s nedostatečným vybavením, volí podniky svoji lokalitu tak, aby vzdálenost ke konkurentům byla co největší, což jim umožní jejich "tržní území" nerušeně zásobovat (hypotéza oblastí monopolního odbytu).*
- (4) Pro podniky nabízející širší sortiment zboží přicházejí v úvahu jen lokality, kde již existuje konkurenční nabídka užšího sortimentu zboží, především základní potřeby (hypotéza závislého rozhodování o lokalizaci podniku).*

Ovlivní "trh" optimální lokalizaci?

Abychom se i zde vyhnuli vnitřním rozporům teorie, je třeba stejně jako v předcházejících případech, pokud jde o poptávku, "makroekonomicky" přeformulovat předpoklady o tržním a lokalizačním chování firem (hypotéza B):

V daných rámcových podmínkách tržního systému (charakter prostoru, hospodářský řád) je vstup na trh organizován tak, že počet míst, která se nabízejí, je co nejmenší.

Venkovské spádové území opět středem pozornosti

Po přednostní výstavbě subregionálních středisek střední velikosti se zemské a regionální plánování venkovského prostoru vrátilo zpět tam, odkud v šedesátých letech vyšla politika střediskových obcí, totiž k venkovským spádovým obvodům, které často "propadly" oky sítě střediskových obcí.

3.3 Střediskové soustavy v aglomeracích vytvářet, nikoliv je reglementovat

Použití soustavy střediskových obcí také v prostorovém uspořádání aglomerací bylo od počátku odsouzeno k neúspěchu, a to z těchto důvodů:

Pojem střediskovosti je v sídelní struktuře aglomerací nepoužitelný.

1. Zařazení zásobovacích, stupňovitě členěných zařízení do hierarchického systému střediskových obcí v zázemí jádrových měst aglomerací není možné, protože úroveň tohoto druhu vybavení a jeho nadmístní význam zpravidla navzájem nekorespondují. Vymezení "samozásobovacích obcí", tj. středisek bez spádových obvodů, je snad nejmarkantnější indicií svědčící o chybné aplikaci principu, neboť při jejich zařazení do hierarchie soustavy středisek se nejedná o bezvýznamné okrajové případy, nýbrž o typ sídel, který je zvláště "charakteristický pro suburbánní zónu, tj. pro zázemí velkých měst."

Hierarchie center v aglomeraci je složitější.

2. Právem je často zdůrazňováno, že střediskové soustavy v aglomeracích jsou funkčně odlišné, a tudíž bez výraznějších hierarchických vazeb. Proto neudivuje, že schéma klasifikace střediskových obcí, které je založeno na Christallerově hierarchické zásadě, neodpovídá ani při jemně odlišených mezistupních skutečné struktuře center v aglomeracích. Rovněž tak ani z "vymezení" překrývajících se spádových obvodů suburbánních center (pokud by je bylo možno vůbec analyticky uspokojivě řešit), nelze vyvodit žádné závěry, např. k lokalizaci velkoplošných maloobchodních prodejen.

Standardy minimálního zabezpečení sociální infrastrukturou v aglomeracích nevyhovují.

3. Zemské plánování soustavy střediskových obcí by mělo zaručit, aby nikdo, ani v odlehklých oblastech, podle zásady "hájení stejných šancí" nebyl zbaven možnosti užití výhod veřejně prospěšné infrastruktury, např. školního vzdělání, zdravotní péče apod. To znamená, že v přijatelné vzdálenosti od bydliště budou dostupná střediska s určitým minimálním vybavením. Tento předpoklad však v aglomeracích většinou postrádá smysl, protože v suburbánních oblastech existuje spíše "nadbytek veřejně prospěšných zařízení", která jsou díky dobrému dopravnímu spojení poměrně snadno dostupná.

Fungování střediskové soustavy v aglomeraci je se soustavou vnitřních městských center neslučitelné.

Střediskové obce vymezené v aglomeraci zemským nebo regionálním plánem bývají jen zřídka kompatibilní se soustavou center uvnitř měst. Zpravidla nejsou žádným ovlivňujícím faktorem, a ve vztahu k funkčně vyváženému, polycentrickému rozvoji městského regionu mohou být i kontraproduktivní, jak ukazuje příklad, který se vyskytl ve společném plánovacím prostoru Brém a Dolního Saska. Vznikla tam otázka, kolik hierarchicky nejvyšších nadřazených středisek by bylo třeba přičlenit k jádrovému městu tak, aby celé aglomerované území vytvořilo "quasi plošně pokryté nejvyšší středisko"³⁾; podle toho by měla být pak posouzena poloha urbanisticky neintegrováných maloobchodních prodejen, zda by měly být umístěny na té (uvnitř města) nebo na oné straně městských hranic (na území základních středisek).

Střediska v nových spolkových zemích - konkurence mezi obcemi.

Příklady chybné aplikace střediskové soustavy se vyskytují i v případě suburbánních středisek. Náhodnost správních hranic často brání při regionálním plánování měnit strukturu osídlení tak, aby vyhovovala prolínání funkcí v prostoru. Konkurenční boj mezi obcemi, vyvolaný vymezením (určením) střediskových obcí v nových spolkových zemích, poškozují zejména aglomerace, zvláště v případě, kdy územní reforma obcí zatím není, jako např. v Sasku, ukončena, a systém středisek (se spádovými územími) se má stát modelem pro budoucí správní uspořádání.

Sklobení regionálního plánování a plánů řízení výstavby obcí - vytváření "předměstských krajín".

Plánovací svrchovanost obcí nesmí být vyřešena pouze v důvěryhodné kooperaci s plánovatelů regionálních plánů a obecních plánů řízení výstavby. Nový vztah mezi činností obcí na vypracování plánu, při němž žití zpětné vazby⁴⁾ mohlo legálně dojít. Jejich funkce. Ta spočívá v tom, že z měst, šlo k tomu v případě vymezení některá doposud fungovala jako střediska záokrajových městských center v obvodu nabytí obyvatelstva, se postupně stávají řazeného nejvyššího střediska Kielu v zázemí síť služeb orientovaných na výrobu (tj. služeb poskytovaných výrobním podnikům), možno dosáhnout potřebného skloubení které se rozvíjejí nadregionální a mezinárodní vztahy. Politika prostorového uspořádání musí ve všech jeho úrovních věnovat opatření mající na zřeteli propojení funkční a urbanistické zhodnocení často jednoduché strukturované "předměstské krajiny". Adekvátní koncept středisek pro aglomerace omezuje vznik živelné výstavby v suburbánních zónách a přispívá k vytváření sídelní struktury mimo dopravní tahy.

Jednotné vymezení středisek v jádrovém městě a na celkovém území aglomerace - funkční prostor nejvyššího nadřazeného střediska jako nová prostorová kategorie.

Aby bylo dosaženo obsáhlého cíle "urbanizace příměstského a vnějšího pásu aglomerace" vytvářením atraktivních středisek - jako protíváhy k jádrovému městu - třeba zásobovacích středisek uvnitř i vně jádrového města vymezené podle stejných kritérií a s jednotnou terminologií. Střediska třeba rozlišovat i podle toho, zda jsou nebo nejsou urbanisticky integrována, aby potenciální investoři v odvětví maloobchodu a služeb měli možnost se orientovat při výběru lokality. A. Priebs navrhuje vykazovat takové soustavy středisek vždy ve "funkčním prostoru" nadřazeného nejvyššího střediska. Podle nového rýnsko-falckého zemského programu rozvoje označuje funkční prostor středisek určitou oblast, kterou tvoří "obce, které jsou se střediskovou obcí velkým úzce prostorově a funkčně propojené". V regionálním plánu prostorového uspořádání měly být vyznačeny hranice funkčního prostoru nadřazeného nejvyššího střediska.

Nové vztahy mezi městy a jejich zázemím - regionální plánování, které nereglementuje, nýbrž moderuje.

Vypracování takové koncepce střediskové soustavy předpokládá regionální plánování moderující (plánovatelé moderují příslušná jednání), nikoliv reglementující (plánovatelé předepisují opatření bez d

tomuto rozvoji patřičnou pozornost. To je výzva také pro výzkum střediskových a městských systémů, který by se zabýval zjištěním těchto strukturálních změn a také připravil vhodné nástroje pro řízení politiky prostorového uspořádání.

Jürgen Deiters

Přeložil: Petr Martykán

Lektoroval: Vladimír Matoušek

POZNÁMKY PŘEKLADATELE:

- 1) V tomto případě jde ještě o vyšší kategorie center s požadavky zvláštních rozvojových potřeb - např. "centra evropského významu", případně "metropolitní regiony" těchto center.

Poznámky lektora

Článek Prof. Dr. Jürgena Deiters je jedním ze šesti příspěvků publikovaných v časopise Informationen zur Raumentwicklung č. 10/1996. Uveřejněné příspěvky navazují na probíhající vědeckou diskuzi, která se zabývá změnou názorů na poslání a uplatnění cílů střediskových obcí v měnících se podmínkách vývoje sídelních struktur v Německu. Příspěvky nerozebírají problémy střediskové soustavy pouze teoreticky (v souvislosti s původním Christallerovým modelem), ale snaží se je analyzovat v širokém kontextu současného zemského a regionálního plánování. Názory kritiků, i když se ve zdůvodnění některých hledisek odlišují, jsou si v zásadních pohledech na význam a možnosti organizace osídlení pomocí střediskového modelu velmi blízké. Je tedy možno říci, že důkladná analýza Prof. Deiters v podstatě vyjadřuje nejen jeho názory a mínění ostatních publicistů, ale je vcelku širokým obrazem probíhající vědecké diskuse.

Středisková soustava, která byla zavedena v bývalém Československu začátkem sedmdesátých let byla pro své některé vady a také jako mylně označovaný "komunistický vynález" po sametové revoluci zrušena. Co by nás tedy mohlo ještě zajímat na diskutovaných problémech střediskového systému u našich sousedů?

I když němečtí odborníci poukazují na upadající význam středisek ve starých spolkových zemích, nepopírají, že zejména v řídkém osídlení východního Německa se mohou hlavně hierarchicky nejnižší malá střediska (v naší někdejší terminologii - střediska místního významu) dobře uplatnit. Nevylučují dokonce, že po určitých úpravách a jednotně vymezených kritériích by se soustava středisek mohla stát vodítkem ve vymezení a situování zásobovacích center v

aglomeracích a to jak v jádrových městech, tak i v jejich příměstských a okrajových pásmech.

Je jisté, že v některých částech naší republiky v oblastech s nízkými hustotami obyvatel a převažujícími drobnými sídly, z nichž některá byla kdysi neoficiálně předurčena i k likvidaci, by bylo patrně vhodné uplatnit nově koncipovaná venkovská místní střediska podobně jako jsou nyní aplikována v severních částech bývalé NDR. Snad i po přepracování tradičního ztrnulého modelu střediskových sídel, jehož použití bylo nejvíce napadáno právě v aglomeracích, by bylo možné nová kritéria rozmístění zásobovacích center (případně rozvojových středisek) použít i v našich nejvíce urbanizovaných prostorech.

Než však přejdu k detailnějšímu rozboru možného uplatnění nejmenších střediskových obcí v některých částech České republiky, chtěl bych ještě upozornit na několik formálních stránek recenzované stati. Článek je psán velmi zkratkovitým způsobem, předpokládajícím detailní znalost projednávané problematiky. Místy je prokládán odbornými idiomy, pro které často nemá čeština adekvátní pojmenování. Je zřejmě napsán především pro zasvěcenou odbornou německou veřejnost, a z tohoto důvodu se také například nezděruje hlubším vysvětlením původního návrhu Christallerova střediskového systému, ačkoliv jeho teoretický základ je jádrem publikovaného kritického rozboru. Jeho velmi zkratkovité podání není pro českého, byť i odborného čtenáře, dost srozumitelné.

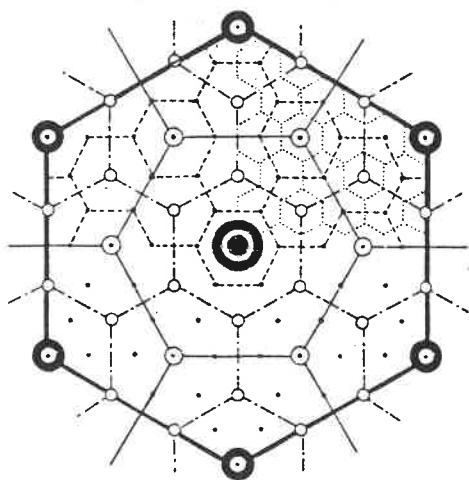
Pro lepší pochopení celého článku považuji za potřebné alespoň poněkud osvětlit základní vztahy středisek tak, jak jsou formulované v původním teoretickém modelu.

- 2) V budově je možno umístit (jako její základní funkce) prodejnu potravin, poštu a komunální služby. Doplňkovými funkcemi mohou být písařna a rozmnožovna, informace spotřebitelů a hromadné objednávky, bankovní služby, objednávky nekonvenční dopravy apod.
- 3) Velké město je (samo sobě) základním a zároveň (obcím ve spádovém území) nadřazeným střediskem.
- 4) Plánování nižších územních celků se musí podřídit plánování vyšších územních celků a plánování vyšších územních celků musí respektovat dohodnuté požadavky nižších územních celků.

Zde každému velikostnímu stupni střediska odpovídá určitý rozsah území, vymezeného schematicky okruhem spádu. Spádové okruhy se částečně překrývají a je možné spojit jejich průsečíky přímkami, čímž obdržíme síť pravidelných šestiúhelníků. Střediska vyššího řádu se nacházejí ve středu a středisková sídla nižšího řádu ve vrcholech šestiúhelníků. Celý teoretický model hierarchicky pojaté sídelní sítě tvoří hexagonální systém (obr.č.1). Christaller volí mezi nejmenšími tržními městečky (Markort) vzdálenost 7 km. Nejbližší vyšší středisko má být teoreticky umístěno ve vzdálenosti $\sqrt{3} \times 7 = 12$ km s průměrným počtem obyvatel asi třikrát větším. Stejně narůstají i vzdálenosti vyšších střediskových sídel vždy o $\sqrt{3}$ a obyvatelstvo i území se zvětšuje trojnásobně. Systém středisek je hlavně založen na tzv. tržním principu seskupení sídel; uplatňují se zde ovšem ještě další centralizační faktory, zvláště princip dopravní a správní.

Nedostatky dnes, přes šedesát let staré teorie střediskovosti (poprvé uveřejněné v roce 1933 a upravené v roce 1938), jsou zřejmé. Její možné uplatnění bylo kdysi zkoumáno v převážně zemědělském Bavorsku a model měl být využit jako nástroj pro rozvoj zaostávajících území. Po druhé světové válce tuto teorii použily různé evropské země celoplošně, včetně Československa, pro organizaci rozvoje osídlení celého státu.

Původní pětistupňová hierarchie středisek byla různě upravována - v Československu jako třístupňová a v SRN jako tří- nebo čtyřstupňová. V některých spolkových zemích jsou dodnes používány ještě mezistupně; např. mezi nejvyšším plně vybaveným střediskem (Oberzentrum) a plně vybaveným střediskem ve střední poloze (Mittelzentrum) bývá ještě nejvyšší středisko s neúplným vy-



Obr. č. 1 Střediskové obce a hranice jejich spádových území

- ⊙ Župní město (Gaustadt)
- Krajské město (Bezirksstadt)
- Okresní město (Kreisstadt)
- Ujezdní městečko (Amtsort)
- Tržní městečko (Marktort)
- (Markort)

bavením. Stejně je tomu mezi střediskem ve střední poloze a nejnižším střediskem (Kleinzentrum). Konečně je třeba poukázat i na to, že současná střediska nemají jen zásobovací funkci, přednostně uvažovanou Christallem, a kterou se také převážně zabývá článek, ale také odstupňovanou funkci celé škály společensky orientovaných zařízení (školství a výchova, kultura, zdravotnictví, sociální péče, rekreace a turistický ruch).

Vraťme se však k některým námětům, které přináší článek, jež mohou být pro nás nejen zajímavé, ale případně i použitelné, zejména v dalším vývoji našich odlehlejších venkovských oblastí. Regionální plány území s převážně velmi malými sídly a přítomnou nízkou hustotou obyvatelstva - v jihozápadním českém pohraničí, v jižních Čechách, na Českomoravské vysočině a na jihozápadní a severní Moravě - by mohly patrně počítat s vytvářením doporučených "středisek pro několik sousedních obcí" ev. "základních středisek".

V souvislosti s programy obnovy vesnic by se dobře uplatnila myšlenka hospodárného soustředování základní vybavenosti do společných objektů. Do tradičního vybavení nejmenších venkovských středisek (potravin, základní služby) by měla být ještě zahrnuta komunikační technická složka (poradenství, informace, připojení na fax a telex, milbox aj.). V článku zmiňované supermarket, doplňující nedostatečné zásobování okrajových částí spádových území, které se osvědčily v okolí Trevíru, by v našich podmínkách případně v úvahu spíše v hustěji obydlených oblastech.

I při svém silném omezení zajišťují linkové autobusy v našich venkovských územích vcelku dostatečně dojíždku do práce, případně žáků do škol. Nepravidelná vy-

jízdky osob, hlavně za vybavením, nevlastnicích dopravních prostředků, by měla být u nás rovněž podobně řešena jako v Německu - nekonvenční dopravní obsluhou. Některé vesnice již zavedly dopravu mikrobusem, navazující na blízké linkové spoje směřující do větších měst.

Rozvojová centra mohou v našich podmínkách najít dvojí uplatnění. V okresech s velkou mírou nezaměstnanosti, v bývalých silně zemědělských oblastech nebo v územích s útlumovou průmyslovou výrobou, by měla přinést impulsy hospodářského oživení a tím také růst nových pracovních míst. Regionální politika státu by tak postupovala podle osvědčené zásady "decentralizované koncentrace" prostředků v nerozptýlaném, hospodářsky efektivním udílení podpor pro výstavbu potřebné infrastruktury, s následným podporováním drobného a středního podnikání.

Další uplatnění nacházejí rozvojová centra v okrajových pásmech velkých aglomerací, kde je jejich úkolem alespoň částečné zachycení silné migrace obyvatelstva do přesycených jádrových měst a omezení nutnosti dalšího budování pracovních příležitostí. Tyto potřeby nejsou sice u nás tak naléhavé jako v SRN nebo v některých dalších státech, kde v minulosti došlo a dosud dochází k neúměrné koncentraci obyvatel a hospodářských aktivit, především v jejich hlavních městech. V České republice se v posledních letech do podobných potíží dostává také Praha, kde je třeba do jejího zájmu více decentralizovat jak bydlení, tak i nové hospodářské činnosti. Problém decentralizace nových investic a podporování rozvoje záchytných center se dotýká ostatních jádrových měst aglomerací prozatím mnohem méně.

Vědecká diskuse hodnotící výsledky jejího využívání střediskové soustavy se zatím intenzivně zabývá novým nástrojem rozvoje měst - městskými sítěmi - které se staly do slova hitem neformální interkomunální spolupráce ve všech evropských hospodářsky vyspělých státech. Kooperace měst má je například prostřednictvím tzv. synergických efektů umožnit snadnější a hospodárnější zvládnutí vlastních problémů obcí, jedním z nich je mobilizování dosud nevyužitých potenciálů přispět ke společnému rozvoji partner-ských měst.

I když se někteří odborníci staví k tomuto novému rozvojovému nástroji spíše skepticky (také Prof. Deiters), přiznávají, že jeho využívání se stále rozšiřuje. Je nesporné, že v některých oblastech naší republiky mohou vzniknout zvláště vnitroregionální kooperace vzájemně blízkých měst, který by svým specializovaným funkčním profilem vhodně doplňovala. Na druhé straně probíhá již u nás zárodky kooperací měst ležících i v různých částech státu, která spojuje společné zájmy rozvoje některých funkčních složek (např. cizineckého ruchu). I při stále větším využívání tohoto neformálního nástroje je ovšem třeba poukázat na to, že síť měst nepodporují zásadu postupného docilování rovnocenných životních podmínek ve všech oblastech a také nemohou plošně pokrýt celou zemi.

Posledními důležitými otázkami, kterými se článek zabývá, jsou ne vždy dobře vztahy mezi regionálním a komunálním plánováním. U nás zatím díky obecně nízké hustotě zejména bytové výstavbě, příliš nevhodnému vzniku živelného zastavění v příměstských a okrajových zónách aglomerací. Naopak lze říci, že prosazování zájmů obcí v plánování vyšších územních celků formou zpětné vazby není zatím zvláště důrazné. Na druhé straně se v SRN stále více prosazuje zásada, že regionální plánování nemá být jen dokumentem stroze reglementujícím oblastní rozvoj, ale má spíše ovlivňovat vývoj regionu v roli jeho moderátora, úspěšně koordinujícího často i protichůdné zájmy obcí. Tato účinnější spolupráce regionálního a komunálního plánování spíše formou jednání než zařizování se osvědčí i u nás.

Ing. arch. Vladimír Matoušek, ČS